

Sharapov Ma'mur Murodovich

Mir Arab oliy madrasasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada arab tilining turlaridan kelib chiqib lingvistik lug'atlarning tahlili ko'rib chiqildi va kerakli mulohaza va takliflar berildi. Mavzu bo'yicha o'rganilgan material asosida lug'atlar va ensiklopediyalardan foydalanildi.*

Kalit so'zlar: *Lug'atshunoslik, lingvistika, arab imlosi, so'z, harf, bo'g'inlar, ensiklopediya.*

Agar arab leksikografiyasining nazariy va amaliy jihatlari haqida gapiradigan bo'lsak, birinchi arab lug'atshunosi al-Xalil bin Ahmad al-Farohidiy va uning "ktāb al'yn" ("Ayna kitobi") qo'lyozmasini eslatib o'tish zarur. 8-asrga oid ushbu asar eng qadimgi izohli lug'at hisoblanadi, unda butun arab lug'atini mavzu-tematik cheklovlersiz tuzatishga harakat qilingan. Al-Farahidiyni lug'at tuzishda ildiz tamoyilini izchil qo'llagan birinchi arab leksikografi deyish mumkin [1, B-216].

Shuningdek, arab leksikologiyasi sohasidagi eng qadimgi va mashhur qo'lyozmalarga 10-asr oxiri va 11-asr boshlaridagi asarlar kiradi, chunki ular paydo bo'lgunga qadar arab tilini nazariy o'rganish faqat grammatik ma'lumotlarni tavsiflash bilan chegaralangan edi. hodisalar. Arab grammatikasi va o'qituvchisi Ibn Jimniyning (1002-yilda vafot etgan) "al-khāṣṣiyya" "O'ziga xosliklar" kitobi keng e'tirofga sazovor bo'ldi. Qayd etilgan asarda birinchi marta arab tilshunosligining umumiy va xususiy masalalari yoritilgan. So'z va ma'noning o'zaro bog'liqligi, so'z yasalishi, o'xshatish va anomaliniyning tildagi o'rni, so'zning o'zgarishi muammosi va boshqalarga to'xtalib o'tadi.

Boshqa bir arab filologi va tarixchisi Ibn Forisning (1004 yilda vafot etgan) «al-sāḥibiy» «as-Sohibi» kitobida arab adabiy tili lug'at hajmining muammolari, «asl va o'zlashtirilgan lug'at, to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'noda qo'llanish muammolari ko'rib chiqiladi. so'z, polisemiya, omonimiya masalalari" berilgan, sinonimiya, og'zaki va nominal so'z yasalishi va boshqalar.

Keyinchalik, Ibn Forisning «al-sāḥibiy» risolasining tuzilishi va uning arab lug'aviy an'analariga ta'siri haqidagi tadqiqotlar J. Xeyvud (Hayvud, 1960; 1968) va S. Uild (Vild, 1965) monografiyalarida keltirilgan. Lug'atning boshqa jihatlari bo'yicha materiallar nashr etilgan: rus va sovet arabshunosi I.A. Krachkovskiyning "Tanlangan asarlar" (1955) asarida o'z aksini topgan mualliflik masalalari bo'yicha.

Tilshunos A.Darvish o'zining "asosan ilk davrga e'tibor qaratgan" lug'atshunoslik tarixini bir butun sifatida qamrab olgan ilmiy tadqiqotini nashr etdi. J.Xeyvud leksikografiyaga oid umumiy va qiyosiy insho taqdim etdi. Arabcha leksikografik an'anaga oid eng to'liq va batafsil asar X.Nassor asaridir.

"Leksikografik qo'lyozmalarning paydo bo'lganidan to 18-asrgacha bo'lgan analitik katalogi. avstriyalik sharqshunos J. Kremer tomonidan tayyorlangan. Arab tili lug'atlarining tuzilishi va joylashish tamoyillarini L. Kopf o'rgangan. Shuningdek, u arab leksikografiyasida

xorijiy leksik o'zlashuvlar talqiniga bag'ishlangan maqola muallifi. Arab tili lug'atlarining fundamental bibliografiyasi tilshunos-sharqshunos Gali.V.R.

Agar biz alohida leksikografik asarlarni o'rganishga yondashadigan bo'lsak, unda bir qator original tadqiqotlar mavjud bo'lib, ulardan biri musulmon olimi Ramazon Abdeltavobning Abu Ubayd (ilk arab filologi) haqidagi dissertatsiyasi bo'lib, uning ilmiy merosi va butun dunyoga ta'siri. leksikografik an'ana shu vaqtgacha to'g'ri baholanmagan edi."

Ularga qo'shimcha ravishda nodir va eskirgan lug'atlarning ko'proq kapital lug'atlari yaratildi [2, B-44]. Masalan, al-mʼsnf al-ghʼryb lug'ati, uning muallifi Abu Ubayd (770-837), (VIII asr) qadimgi arab she'riyatining tushunarsiz va eskirgan lug'atini va boshqa ba'zi yodgorliklarni 25 kitobda to'plagan va mavzuiy asosda tasniflagan. Arab grammatisti va tilshunosi Abu Ubayd al-mʼsnf al-ghʼryb lug'ati nafaqat an'anaviy mavzu mavzularini ("Inson fazilatlarini", "Kiyim", "Kaftlar" va boshqalar), balki til muammolarini ham qamrab oladi ("Og'zaki shakllar turlari", "Nominal shakllarning turlari", "Enantosemelar", "Sinonimlar" va boshqalar)". Lug'at ketma-ket quyidagi kitoblardan iborat: inson tanasi, ayollar haqidagi kitoblar, kiyim-kechak, oziq-ovqat, kasalliklar, uylar, joylar, otlar, qurollar, qushlar, hasharotlar, idishlar, qozonlar, tog'lar, daraxtlar, o'simliklar, suvlar va. soylar, palma daraxtlari, bulutlar, yomg'irlar, vaqt va shamollar, nominal hosila qoliplari, og'zaki hosila qoliplari, so'zlar, qarama-qarshi ma'noli so'zlar, bir narsaning turli nomlari, tuyalar va ularning sifatleri, hayvonlar, yirtqichlar. Har bir kitob torroq umumlashtiruvchi xususiyatlarga ega bo'limlarga (900) bo'lingan. Shuningdek, "Qabila so'zlari kitoblari" allgat atb va "Nodir so'zlar kitoblari" al-nwadr Htb nomlarini yaratish keng tarqalgan edi. Ular ovozlilik, so'z yasaliş turlarining farqlanishi va boshqalarga nisbatan to'plangan va taqqoslagan [3, B-568].

"Yana bir leksikografik asar - inson anatomiyasi leksikasi - F. Dabdub tadqiqoti bilan birgalikda fransuz tiliga tarjima qilingan atamalar hamrohligida chop etildi, olimlar M. Javad va Y. Maskuniy esa to'g'ri shakl yoki shakllarni taklif qiluvchi "tuzatish" risolasini nashr etdilar. shubhali leksemalar uchun so'z qo'llanishi .

H.Nassar ikki turdagi ixtisoslashtirilgan lug'atlarning tahlilini taqdim etdi, G.G.Zarinezoda "as-Sixah" al-Javhariyini keyingi o'xshash turdagi forsha lug'at bilan solishtirdi. Sovet va rus arabshunosi Xolidov A.B. Mahmud al-Qoshg'ariyning (XI asr) "Divon yaylovlari tat-turk" turkiy shevalar lug'ati prototipi Abu-Nasr Muhammad bin Ahmad al-Forobiyning analitik-morfologik tipdagi arabcha lug'ati ekanligiga ishonchli dalillar keltirdi. al-Javhariyning amakisi va ustozi. Arab leksikografiyasining bu kam o'rganilgan bo'limi hali to'g'ri rivojlanmagan.

Arabcha-turkcha lug'atlarni ko'rib chiqish sovet sharqshunosi-turkologi E.Najip tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, buning natijasida az-Zamaxshariyning "Mukaddimat al-adab" ko'p tilli lug'ati bo'yicha bir qancha tadqiqotlar paydo bo'ldi. Misr va Suriyada mamluklar davrida yozilgan turkiy (qipchoq) darsliklari allaqachon ma'lum darajada ma'lum, ammo tadqiqot bilan birga yangilari ham topilib nashr etilgan.

Rus sharqshunosi J.Stetkevichning mazmunli asari adabiy lug'atni yangilash masalalariga alohida bag'ishlangan. Boshqa bo'limlar qatorida so'z yasaliş analogiyasiga oid "al-qīṭas" bobi ayniqsa diqqatga sazovordir.

Agar arab leksikografik an'anasining zamonaviy taraqqiyoti haqida gapiradigan bo'lsak, "XX asr o'rtalaridan boshlab arab leksikologiyasi va leksikografiyasi rus sharqshunosi,

professor V.M.ning fundamental tadqiqotlari bilan boyidi. Belkin (1923 - 2000). Uning "Arab leksikologiyasi" (1975-yilda nashr etilgan) asarini alohida ta'kidlash lozim bo'lib, unda muallif arab leksikologiyasining zamonaviy arab adabiy lug'atining shakllanishi va faoliyati bilan bog'liq qator masalalarni har tomonlama tadqiq etadi. Asarda nafaqat zamonaviy arab, Yevropa va Amerika arab filologlarining asarlaridan, balki mumtoz arab lingvistik merosidan ham keng foydalanilgan. V.S.ning fundamental asarlari. Rybalkin, Leningrad davlat universitetining Sharq fakulteti bitiruvchisi, arab leksikografik an'alarini tahlil qilish va baholashga bag'ishlangan".

Arab leksikografiyasi keng miqyosda rivojlanib, bir vaqtning o'zida har xil turdagi lug'atlarni ishlab chiqdi. Grammatikada bo'lgani kabi, dastlab u tomonidan ishlab chiqilgan amaliy va nazariy tamoyillar deyarli o'zgarmaganligi xarakterli edi. Arab leksikografiyasida bir tilli lingvistik lug'atlar orasida asosan quyidagilar ifodalanadi [4, B-144]:

1) lug'atlarni tasniflash, ularda lug'at kontseptual asosda (g'oyaviy yoki tematik lug'atlar) yoki ma'lum bir leksik yoki semantik asosda tizimlashtiriladi;

2) izohli lug'atlar, ularda lug'at butun massa bo'ylab to'plangan va alifbo tartibida joylashtirilgan.

Hozirgi davrda ikki tilli lug'atlar (umumiy va terminologik) keng tarqaldi.

Arabcha lug'atlar bir necha turlarga bo'linadi:

- Ma'nolar lug'ati yoki izohli lug'at. Bunday lug'atlarda so'zlarning leksik ma'nolari tushuntiriladi.

- Til lug'ati. Til birliklari ro'yxatini o'z ichiga olgan lug'at, ularning xususiyatlari yoki boshqa tilga tarjimasi.

- Qarzga olingan so'zlar lug'ati. Bu boshqa tillardan arab tiliga kiritilgan so'zlarni o'z ichiga olgan lug'at.

- Maqol va matallar lug'ati.

- Lug'at - lug'at.

Bu har qanday bilim sohasi bo'yicha yuqori ixtisoslashgan atamalarning izohli, ba'zan boshqa tilga tarjimasi, sharhlar va misollar lug'ati. Qur'onning hadis sohasidagi atama va atamalari lug'ati keng tarqalgan.

Tibbiyot, siyosat va boshqalar kabi turli sohalardagi professional atamalarning lug'ati.

Globalashuv va ingliz tilining ommaviy tarqalishi davrida arab mamlakatlari arabcha izohli lug'atlarni ommalashtirishda kamroq ishtirok eta boshladi.[5, B-216].

Izohlovchi lug'at - bu alifbo tartibida joylashtirilgan so'zlarni o'z ichiga olgan bir tilli lug'at bo'lib, bu so'zlarning ma'nosi qisqacha tavsiflanadi va so'zlarning qo'shimcha talqini ulardan foydalanishga misol bo'ladi.

Ko'rib chiqilayotgan davr arab lug'atlarining yana bir batafsil tasnifi mavjud bo'lib, u lug'atni guruhlash va uni tartibga solish tamoyillari bilan farqlanadi. Lug'atlarni guruhlash tamoyillariga ko'ra lug'atlarning quyidagi turlari ajratiladi: 1) lug'atni leksik-semantik yoki tematik tamoyiliga ko'ra tanlaydigan lug'atlar; 2) lug'atlarni formal grammatik belgilariga ko'ra guruhlaydigan lug'atlar, ya'ni. paradigmatic yoki analitik-morfologik prinsip; 3) tilning butun leksik tarkibini qamrab oluvchi lug'atlar, ularda so'zlar, qoida tariqasida, ularning ildiz tuzilishini hisobga olgan holda tartibga solinadi.

B.v.ning soʻz boyligini tartibga solish, tartiblash tamoyillariga muvofiq. Rybalkin lugʻatlarning quyidagi turlarini ajratib koʻrsatadi: 1) fonetik-oʻzgartirish printsipli asosida tuzilgan lugʻatlar; 2) alifbo-oʻzgartirish tamoyili asosida tuzilgan lugʻatlar; 3) alifbo-halqa yoki alifbo-aylana tamoyili asosida tuzilgan lugʻatlar; 4) olmosh tamoyili asosida tuzilgan lugʻatlar;

5) toʻliq boʻlmagan alifbo tamoyili asosida tuzilgan, faqat birinchi (kamroqda ikkinchi) undosh undoshni hisobga olgan holda tuzilgan lugʻatlar; a) odatiy alifbodan foydalanish; b) fonetik alifbo variantlaridan foydalanish; c) anʻanaviy semit alifbosidan foydalanish; 6) umumeʼtirof etilgan alifbodan foydalangan holda toʻliq alifbo tamoyili asosida tuzilgan lugʻatlar.

Izohli lugʻatga koʻra, ular muʼjam yoki qaamus, deb ataladi. Bunday lugʻatlarning birinchi paydo boʻlishi 7-8 asrlarga toʻgʻri keladi [6, B-263].

Agar arab leksikografik anʻanasining zamonaviy taraqqiyoti haqida gapiradigan boʻlsak, “XX asr oʻrtalaridan boshlab arab leksikologiyasi va leksikografiyasi rus sharqshunosi, professor V.M.ning fundamental tadqiqotlari bilan boyidi. Belkin (1923 - 2000). Uning “Arab leksikologiyasi” (1975-yilda nashr etilgan) asarini alohida taʼkidlash lozim boʻlib, unda muallif arab leksikologiyasining zamonaviy arab adabiy lugʻatining shakllanishi va faoliyati bilan bogʻliq qator masalalarni har tomonlama tadqiq etadi. Asarda nafaqat zamonaviy arab, Yevropa va Amerika arab filologlarining asarlaridan, balki mumtoz arab lingvistik merosidan ham keng foydalanilgan. V.S.ning fundamental asarlari. Rybalkin, Leningrad davlat universitetining Sharq fakulteti bitiruvchisi, arab leksikografik anʻanalarini tahlil qilish va baholashga bagʻishlangan”.

1) lugʻatlarni tasniflash, ularda lugʻat kontseptual asosda (gʻoyaviy yoki tematik lugʻatlar) yoki maʼlum bir leksik yoki semantik asosda tizimlashtiriladi;

2) izohli lugʻatlar, ularda lugʻat butun massa boʻylab toʻplangan va alifbo tartibida joylashtirilgan.

Bu har qanday bilim sohasi boʻyicha yuqori ixtisoslashgan atamalarning izohli, baʼzan boshqa tilga tarjimai, sharhlar va misollar lugʻati. Qurʼonning hadis sohasidagi atama va atamalari lugʻati keng tarqalgan.

Tibbiyot, siyosat va boshqalar kabi turli sohalardagi professional atamalarning lugʻati.

Globalashuv va ingliz tilining ommaviy tarqalishi davrida arab mamlakatlari arabcha izohli lugʻatlarni ommalashtirishda kamroq ishtirok eta boshladi [7, B-338].

Izohlovchi lugʻat - bu alifbo tartibida joylashtirilgan soʻzlarni oʻz ichiga olgan bir tilli lugʻat boʻlib, bu soʻzlarning maʼnosi qisqacha tavsiflanadi va soʻzlarning qoʻshimcha talqini ulardan foydalanishga misol boʻladi.

Koʻrib chiqilayotgan davr arab lugʻatlarining yana bir batafsil tasnifi mavjud boʻlib, u lugʻatni guruhlash va uni tartibga solish tamoyillari bilan farqlanadi. Lugʻatlarni guruhlash tamoyillariga koʻra lugʻatlarning quyidagi turlari ajratiladi: 1) lugʻatni leksik-semantik yoki tematik tamoyiliga koʻra tanlaydigan lugʻatlar; 2) lugʻatlarni formal grammatik belgilariga koʻra guruhlaydigan lugʻatlar, yaʼni. paradigmatic yoki analitik-morfologik prinsip; 3) tilning butun leksik tarkibini qamrab oluvchi lugʻatlar, ularda soʻzlar, qoida tariqasida, ularning ildiz tuzilishini hisobga olgan holda tartibga solinadi.

B.v.ning soʻz boyligini tartibga solish, tartiblash tamoyillariga muvofiq. Rybalkin lugʻatlarning quyidagi turlarini ajratib koʻrsatadi: 1) fonetik-oʻzgartirish printsipli asosida tuzilgan

lug'atlar; 2) alifbo-o'zgartirish tamoyili asosida tuzilgan lug'atlar; 3) alifbo-halqa yoki alifbo-aylana tamoyili asosida tuzilgan lug'atlar; 4) olmosh tamoyili asosida tuzilgan lug'atlar;

5) to'liq bo'lmagan alifbo tamoyili asosida tuzilgan, faqat birinchi (kamroqda ikkinchi) undosh undoshni hisobga olgan holda tuzilgan lug'atlar; a) odatiy alifbodan foydalanish; b) fonetik alifbo variantlaridan foydalanish; c) an'anaviy semit alifbosidan foydalanish; 6) umume'tirof etilgan alifbodan foydalangan holda to'liq alifbo tamoyili asosida tuzilgan lug'atlar.

Izohli lug'atga ko'ra, ular mu'jam yoki qaamus, deb ataladi. Bunday lug'atlarning birinchi paydo bo'lishi 7-8 asrlarga to'g'ri keladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, lug'at tuzish amaliyoti uzoq tarixga ega. Agar o'rta asr filologlari arab leksikografik an'alarining avtohtonlik xususiyatiga shubha qilmagan bo'lsalar, ba'zi zamonaviy G'arb tadqiqotchilari uning ildizlari ellinistik va sanskrit leksikografiyasiga borib taqaladi, deb hisoblashadi.

3. Arab leksikografiyasiga kelsak, u musulmon Sharqi bilan bog'liq bo'lgan tarixga ega bo'lib, arab tilining ilm-fanda vositachi sifatida yozilishi va qo'llanilishi, shuningdek, yozuvda ham.

4. Lug'atlarning eng muhim vazifasi Qur'on lug'atini saqlab qolish edi. Klassik bosqichning 8-13-asrlarni qamrab olgan leksikografik amaliyotida xronologik va mazmunli ravishda ikkita alohida yo'nalish ajratilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Cepraga L. Structural and semantic analysis of economic management terminology in Romanian language: Doctor of Philology. – Bucharest, 2005.–216 p.

2. الجزء. ربة ال لغة ال عرب مجمع مجلة // ال ترزي ابراهيم ك لمة ال سد تا ذ ال ترزي ا 84. - ص. 44. - 1999. ال قاهرة، -

3. - انجل يزي عربي وال مال ية الاق تصاد ية الم صطلحات معجم. هذ يم. ص 568. - 2003. ز اشرون، ل بنان م ك تبة: ب بيروت

4. Ghattas N. A dictionaty of economics, businessandfinance: English-Arabic with an Arabic Glossary. – Beirut: Librairie du Liban, 1982. - 677 p

5. Губанов Ю.П. Лексикология и фразеология арабского языка. Курс лекций. – Москва: Военный институт, 1977. - 144 с.

6. Dokulil M. Tvorenislov v cestine. I. Teorie o dvozovanislov. – Praha: Nakladatelstvi CSAV, 1962. -263

7. El Assiouty M. N. Banking and financial dictionaty: English, French, Arabic. –Cairo: Distributor, Investment Trustee Dept., National Bank of Egypt, 1980. -338 p.